

Mijn hemel, wat heb ik aangericht?

Interview met Marie-José Wijntjes en Saskia van der Lingen door Peter Henk Steenhuis
Trouw, 20 oktober 2004, onder de titel 'De derde versie was de mooiste' gebundeld in
De Bijbel opnieuw vertaald, p. 35–42

Marie-José Wijntjes en Saskia van der Lingen tijdens een NBV-seminar in Male (B)

In het hofje achter de Oude Vest in Leiden hangt een serene rust. Hoewel het al laat in het jaar is, bloeien er nog passieflora's, vlinderstruiken en hortensia's. Op het pad ligt een kinderfietsje. Het is er nagenoeg stil, alleen in de verte klinken gedempte stemmen. Het zijn de vertalers Saskia van der Lingen en Marie-José Wijntjes. "De rust die hier hangt," zegt Van der Lingen, "heeft ons bij het vertalen geïnspireerd." Een ironische opmerking zo blijkt later: met z'n tweeën vertalen betekent vooral achter de eigen computer versie op versie maken.

Wijntjes en Van der Lingen zijn twee van de twintig vertalers die in koppels van wisselende samenstelling ruim tien jaar aan De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) hebben gewerkt. Als hebraïcus keek Wijntjes naar de brontekst, de vertaalkundige Van der Lingen zorgde ervoor dat de doeltaal goed verzorgd was.

Van der Lingen: "Ongeveer vijf jaar geleden was ik klaar met de ruwe tekst van de bijbelboeken Leviticus, Rechters, 1 en 2 Samuël, 1 en 2 Koningen, 1 en 2 Kronieken en 2 Makkabeeën. Ik herinner me nog het euforische mailtje dat ik naar het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) stuurde. Tien minuten later kon er een ander mailtje achteraan: ik vond het verschrikkelijk dat het werk erop zat."

"Gewoonlijk heb je voor een vertaling van een gemiddeld boek hooguit een half jaar. Met een beetje geluk leest een goede redacteur de tekst nog een keer secuur door, en dat is het. Nu hadden we tientallen meelezers, supervisors, literatoren, die gedegen commentaar leverden. Het is een groot voorrecht aan een project met zo'n lange looptijd te mogen werken."

Het werk begon bij Marie-José Wijntjes. "Ik maakte de V1." Van der Lingen verduidelijkt: "Onze eerste versie noemden we de V1. Niet dat ik daar iets aan heb bijgedragen, ik kan van een bladzijde Hebreeuws niet eens zien wat de bovenkant en wat de onderkant is."

Wijntjes: “In die eerste versie heb ik nauwkeurig naar de brontekst gekeken. Ik probeerde die zo letterlijk mogelijk te vertalen. En als er meerdere mogelijkheden waren, heb ik dat in een toelichting erbij gezet.”

Met dat materiaal ging Van der Lingen aan de slag. Zo ontstond de eerste echt Nederlandse tekst: de V2. Het koppel maakte een gezamenlijke versie: de V3, waarbij de neerlandicus zich permitteerde opmerkingen te maken over de exegese, en de brontekstkenner zich als Nederlandstalige onbekommerd bemoeide met stilistische aspecten. Van der Lingen: “Stiekem denk ik soms dat die de mooiste was.”

De vertalers legden deze versie voor aan vier collega’s, twee ‘reviewers’, die controleerden of de vertaling wel brontekstgetrouw en doeltaalgericht was, en twee ‘toetsers’, die keken of het boek aansloot bij de vertaling van andere bijbelboeken. Nadat al die opmerkingen verwerkt of verworpen waren, kwam de V4 tot stand.

Ook deze versie werd voorgelegd aan de vier collega’s. Resultaat: de V5. De nieuwe tekst goot men in een bandje. Dat inmiddels beroemd geworden ‘gele bandje’ ging de wereld in, onder strikt embargo mochten supervisors, literatoren en lezerspanels zich buigen over het resultaat.

Hun commentaar, rijp en groen, werd geschift en gecategoriseerd. De begeleidingscommissie - het hoogste orgaan van de NBV – boog zich over een ruime selectie en stelde een lijst met wijzigingsvoorstellen op, waarna het vertaalkoppel nog eenmaal weerwoord mocht geven. De voorlopige eindversie naderde: de V6.

Een aantal V6-teksten verscheen als boek onder de titel ‘Werk in uitvoering’ – toen konden Nico ter Linden, Benno Barnard, Karel Deurloo, om enkele prominente critici te noemen, en de rest van Nederland hun pijlen op het resultaat afvuren.

Omdat de vertalingen over zo’n lange periode ontstaan waren, besloot men nóg een keer door de tekst te gaan. Een eindredactieteam van drie leden nam alle bijbelboeken opnieuw door, haalde er nog een paar duizend foutjes uit. En dan, eindelijk, wordt op 6 februari van dit jaar een cd-rom met alle bestanden overgedragen aan de deelnemende uitgevers. De V7 staat nu in stapels bij de drukker.

Tussen V1 en V7 ligt een decennium. Liggen teksten die telkens opnieuw herzien zijn. Hoe? Dat is lastig te tonen. De vertaalkoppels hebben hun tussentijdse vertalingen, aantekeningen en kritiekpunten moeten inleveren bij het NBG. Van der Lingen: “Die archieven bevatten prachtig materiaal, maar ze zijn nog niet ontsloten.”

Na even zoeken stuit het koppel op een tekst die het vertaalproces enigszins kan tonen. Van der Lingen: “Wij hadden geluk, in de boeken die wij vertaalden, stonden nogal wat tot de verbeelding sprekende verhalen. Bijvoorbeeld de ontering van Tamar uit 2 Samuël.”

Er komt een beduimd boekje met Hebreeuwse tekst tevoorschijn, dat meer wegheeft van een schrijfschrift dan van de Heilige Schrift. “Zo’n dun boekje kun je makkelijker in je tas stoppen dan een hele bijbel.” De Nederlandse versie moet uit de computer gehaald worden; de vertalers hebben het uiteindelijke resultaat alleen op cd-rom. Terwijl ze het verhaal even doornemen, onderstrepen ze passages, woorden, komma’s. Wijntjes: “Pas als het boek er

straks is, ga ik de tekst helemaal opnieuw lezen. Ik weet nu al dat ik me dan vooral over de komma's zal opwinden."

Het verhaal uit 2 Samuël gaat over Amnon, die tot over zijn oren verliefd is op zijn halfzus Tamar, 'een jong meisje dat onder streng toezicht stond'. Van der Lingen: "Dat 'onder streng toezicht' is vergezocht." Wijntjes: "Helemaal niet." Van der Lingen: "Het is in de brontekst niet letterlijk aanwezig." Wijntjes: "Het zit in de tekst ingebakken. Een Hebreeuwse luisteraar uit die tijd zou die associatie meteen gelegd hebben. Zoals wij het nu vertaald hebben, is het voor een Nederlander duidelijk dat wat Amnon gaat doen, taboe is." Van der Lingen: "Dat wij Tamar als maagd zo hebben opgevoerd, zou je een explicitering kunnen noemen."

Vanwege dat strenge toezicht ziet Amnon geen kans zijn halfzus te benaderen. Wijntjes: "In het Hebreeuws is het gewoon aan een naam keer op keer een kwalificatie te plakken, bijvoorbeeld broer of zus. Bij ons is dat ongebruikelijk. Het leest vervelend telkens op zo'n toevoeging te stuiten. Om het verhaal soepel te laten verlopen, hebben we ze in de NBV vaak weggelaten. Maar aangezien broer en zuster het hoofdmotief van dit verhaal vormen, hebben wij de kwalificaties hier juist gehandhaafd." "Van één 'zuster' is zelfs een 'halfzuster' gemaakt," onderbreekt Van der Lingen, "een Nederlander noemt een halfzuster namelijk geen zuster."

Omdat Amnon niet weet wat te doen, vraagt hij zijn neef Jonadab om raad. Wijntjes: "In het Hebreeuws staat dat Jonadab een wijs man was. Maar dan wel wijs met betrekking tot vrouwen." Van der Lingen: "Om de seksuele context duidelijk naar voren te laten komen, hebben we ervan gemaakt dat deze Jonadab iemand was 'met veel ervaring'." Wijntjes: "Dat is geen explicitering, dat is contextueel vertalen."

Jonadabs raad: doe alsof je ziek bent, en laat Tamar roepen om voor jou eten te maken. Tamar komt, kneed het deeg en bakt hartenkoeken. Van der Lingen: "Hoewel deze koeken in het Hebreeuws ook zo genoemd worden, hebben ze in veel vertalingen een andere naam gekregen. Wat het precies zijn, weten we niet, maar het woord 'hart' zit erin. De naam moet vergelijkbaar zijn met de 'speculaasvrijer' bij ons." Wijntjes: "Wat is dat?" Van der Lingen: "Dat zijn speculaaspoppen, er zijn mannetjes en vrouwtjes. Wanneer je iemand zo'n pop geeft, heb je daar een bedoeling mee." Wijntjes: "Nooit geweten. Mijn hemel, wat heb ik allemaal aangericht?"

Wellicht had Tamar dus kunnen weten wat er van haar verlangd werd. Hoe dan ook, ze brengt de hartenkoeken naar het slaapvertrek van haar halfbroer Amnon, en houdt ze hem voor. Dan staat er in de nieuwe vertaling: 'Maar hij greep haar beet en zei tegen haar: "Kom mijn zusje, kom bij mij liggen." Ze smeekte: "Nee, mijn broer, laat dat! Raak me niet aan!"'

Van der Lingen: "Een supervisor heeft er tot het einde toe voor gepleit dat 'mijn' bij 'kom, mijn zusje' weg te halen, omdat je zo nooit iemand zou aanspreken." Wijntjes: "Wij hebben het gehandhaafd om het incestueuze karakter van de scène te benadrukken." Van der Lingen: "Alhoewel incestueus... Als je Leviticus leest, zie je dat het niet onmogelijk is met een halfzuster te trouwen."

Wijntjes: "Daarom zegt Tamar ook: 'Praat toch eerst met de koning, hij zal jou mijn hand heus niet weigeren'."

Amnon is niet tot inkeer te brengen, hij vergrijpt zich aan zijn halfzuster. 'Hij overweldigde haar, en onteerde haar en verkrachtte haar.' Van der Lingen: "Wij hadden hier eerst 'beslapen', maar dat is na commentaar van de supervisoren gewijzigd in 'verkrachten'. We hebben nog geprobeerd dat in de eindredactieronde te laten terugdraaien, maar dat is niet gelukt." Wijntjes schudt het hoofd. "Zonde. Wij wilden in deze opsomming een stijgende lijn aanbrengen. En in de brontekst eindigt deze opsomming met het woord 'beslapen,' - ook in het Hebreeuws een ongebruikelijke term, er staat letterlijk 'beslapen' of 'slapen op' met een vorm die ingesloten persoonlijk voornaamwoord aanduidt. Men heeft vaak gedacht dat in de Hebreeuwse tekst een fout is geslopen, dat er 'slapen met' had moeten staan. Ik denk dat de tekst wel deugt, in deze uitdrukking komt het geweld tot uitdrukking." Van der Lingen. "Dat gewelddadige zit nu in 'verkrachtte'."

Maar zoals het er nu staat is de volgorde vreemd, logischer zou zijn: hij verkrachtte haar en onteerde haar. Van der Lingen pakt de tekst erbij. "Klopt," zegt ze, "zo blijf je foutjes zien." Nadat Amnon haar beslapen heeft, walgt hij van zijn halfzuster. In de nieuwe vertaling: 'Meteen welde een diepe haat in Amnon op, hij haatte haar zelfs meer dan hij haar eerst had liefgehad.'

Van der Lingen: "Je zou ook kunnen zeggen dat Amnon haar eerst begeerde en toen verachtte. Maar we wilden het motief haat/ liefde benadrukken. Haat is een woord dat in de bijbel nogal makkelijk gebruikt wordt. In modern Nederlands is haat een heftige emotie, vaak wordt het wat verzwakt weergegeven." Wijntjes: "Maar hier niet, hier staat de haat terecht tegenover de eerdere liefde."

Na zijn daad walgt Amnon van haar, hij wil ook onmiddellijk van haar af. "'Sta op, ga weg!' beet hij haar toe.' En als Tamar niet wil luisteren, roept hij een bediende: 'Laat die vrouw uit mijn ogen verdwijnen.'

Van der Lingen: "'Die vrouw' – dat moest echt heel denigrerend zijn. We hebben nog even overwogen om er 'dat mens' van te maken." "Maar bij 'dat mens'," vult Wijntjes aan, "denk je aan een ouder iemand die je zit te betuttelen. Als je ruzie hebt met je moeder, dan zeg je zo iets. Maar niet over een meisje, dus dat alternatief is vervallen."

Het verhaal loopt ten einde, Tamars leven is in een half uur geruïneerd, 'van het leven afgesneden' blijft zij in het vervolg bij haar broer Absalom. Maar de schande haar aangedaan zal nog boeken voortwoekeren, want haar broer zal wraak nemen.

Van der Lingen "Het vervolg heet 'Absaloms wraak'. Toen wij dit kopje maakten, was 'eerwraak' nog niet ingeburgerd. Dat woord heeft in het Nederlands de afgelopen jaren een enorme opgang gemaakt. Het zou hier een passende aanduiding zijn geweest, want het vervolg is een verhaal over eerwraak." Wijntjes: "Wat een prachtig verhaal is dit toch, samengebald, ontroerend, afschrikwekkend."

Van der Lingen, nog gericht op de vertaling: "Je hebt nu een aantal overwegingen gehoord. Waarom kozen we voor dit woord, en niet voor dat. Maar we hebben het nog niet gehad over de context waarin je vertaalt. Supervisoren of literatoren maakten vaak waardevolle opmerkingen, maar die hadden soms grotere consequenties dan ze zelf konden overzien. Zij lazen zin voor zin, wij moesten weten wat een eventuele verbetering elders voor gevolgen had."

Wijntjes: "Wij hebben altijd naar het grote geheel gekeken. Wie zomaar tien verzen vertaalt, ziet te weinig. Alsof je gaat wandelen met een kaart van 1 op 50.000 en je scheurt de delen eraf die je niet gebruikt. Je verdwaalt prompt. Zo is het ook met vertalen: je moet het geheel in ogenschouw nemen, bij elk woord dat je vertaalt, en bij elk woord dat je verandert. Anders verdwaal je."